

ФАКТОРНИ ВЛИЯНИЯ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ИКОНОМИКА В СЯНКА: МНЕНИЕТО НА ЕКСПЕРТИТЕ

Доц. Албена Накова

Институт по философия и социология
- БАН

ИКОНОМИКАТА В СЯНКА

При нашите изследвания работим със следната дефиниция на "икономиката в сянка": *„икономиката в сянка“ е един от видовете неформална икономика и с нея се означават тези икономически дейности, които принципно са разрешени от закона, но при извършването на които се допускат различни по характер нарушения на формално установените правила - нарушения на данъчната дисциплина, на трудово-правното, социалното и здравно-осигурителното законодателство.*

МУЛТИФАКТОРНА ТЕОРИЯ ЗА ИКОНОМИКАТА В СЯНКА

Тази теория изхожда от:

- 1) Целесъобразността в разграничението на факторите на две категории фактори, обуславящи възникването на "икономиката в сянка" и фактори, които създават условията и средата за възпроизвеждането на "икономиката в сянка";**
- 2) Рационалността на разграничението на факторите на ендеогенни и екзогенни, което също дава възможност ясно да се дефинира мястото и ролята на отделните фактори за възникването и разпространението на сенчестите икономически дейности. Екзогенните фактори са тези детерминанти, които се явяват външни спрямо индивида като субект и обект на икономическите отношения, ендеогенните са тези, детерминанти, които имат вътрешна мотивационна сила спрямо индивида.**
- 3) Необходимостта от разграничението на факторите на обективни и субективни.**

МУЛТИФАКТОРНА ТЕОРИЯ ЗА ИКОНОМИКАТА В СЯНКА

- *Екзогенни фактори*

Към тях отнасяме три големи групи фактори:

1. Институционална и нормативна среда;
2. Конюнктурно адаптационни фактори;
3. Механизми за контрол и санкции.

- *Ендогенни фактори*

1. Дефицит на доверие към държавността;
2. Дефицит на доверие към основни социални системи: пенсионна и здравеопазване
3. Специфика на съвременния капиталистически етос:

Мнението на експертите

Интервюирани са 12 експерта:

- Университетски преподаватели
- Изследователи и учени
- Представители на бизнеса

Разбирания за икономиката в сянка

„Икономиката в сянка“ обикновено се извършва от легални икономически субекти, но част от стопанската дейност не се отчита – различни неща, трудови договори, данъци, мита и т.н.” (университетски преподавател);

“Става въпрос за дейности, които са свързани с различни форми на укриване на данъци, неплащане на осигурителни вноски и т.н.” (университетски преподавател);

„Икономиката в сянка“ се свързва с три нарушения в обществения живот: нарушението на закона, нарушението на ценностно-моралната система и наличието на определени дефицити в производството и в услугите. Всичко това, което се появява в резултат на това факторно въздействие, ние наричаме „икономика в сянка“ (учен-изследовател);

“Според мен „икономиката в сянка“ - това е явление в нашето общество, което се свързва с укриването на данъци, социални и здравни осигуровки, както и наемането и работата без трудови договори. Може да се каже, че „икономиката в сянка“ е естествено свързана с легалната икономика в България” (представител на бизнеса).

Екзогенни фактори – Институционална и нормативна среда ⁷

- **Пропуски и „вратички“ в съществуващото трудово, осигурително и фискално законодателство, чести промени, прекалено много регулации и правила**

„Очевидно е, че има някакви дупки в законодателството и непрекъснато гърмят скандали, а тия, дето не гърмят, са сигурно 20 пъти повече, но си затварят устите към разни поправчици, запетайки, малки думички тук и там, които отварят врати на някои, а затварят врати за всички останали.“
(университетски преподавател)

Наистина твърде много се променят различните разпоредби, които са свързани с бизнеса, с контролиращите механизми по отношение на бизнеса, с различните регулации и това действително създава много пречки, много затруднения. Самата „икономика в сянка“ е резултат именно на това – на търсенето на варианти, чрез които да се избегнат определени изисквания и определени нормативи и регулации, които се налагат.“ (университетски преподавател)

„Свърхрегулациите създават такова нещо. Всякакви видове лицензионни режими, разрешителни режими – те са страшно много. Но, ако говорим за законодателство, има и друга причина: умишлено оставени дупки и вратички в законодателството. И двете имат значение. И свърхрегулациите, и честите промени. Свърхрегулациите по-скоро се отразяват върху по-малкия и средния бизнес. Големите, тях това много не ги засяга, там е друго.“ (университетски преподавател)

„Прекалено много регулации е свързано с избягване на част от регулациите.“ (изследовател)

Екзогенни фактори – Институционална и нормативна среда

8

- **Тежката бюрократична държавна машина, твърде много бюрокрация и неефективна бюрокрация**

„Цялата тази машина на държавната администрация вече по някакъв начин се е превърнала в един субект, който си има собствени затворени интереси, тези интереси се възпроизвеждат и по някакъв начин те едва ли не се противопоставят срещу останалите субекти, както в личен, така и в институционален план. Оказва се, че държавната администрация с огромните изисквания, ограничения и всичко останало, което създава, се превръща в един много силен и затрудняващ в някакъв смисъл развитието фактор. В една такава среда много трудно може да се оцелява, както в индивидуален, в личен план, така и в институционален план. Винаги се търсят някакви начини, чрез които да се преодолее тази изключително бавна бюрократична машина.“ (университетски преподавател)

„Административната тежест с всичките контролни процедури, отчитания, проверки и т.н., това е предпоставка за „икономиката в сянка“. Според мен те понякога съзнателно са такива, за да може да се извличат разни корупционни приходи, а понякога е просто от желание за свръхадминистриране, което се оправдава с желанието за чистота, но то води до обратните резултати.“ (университетски преподавател)

Екзогенни фактори – Институционална и нормативна среда

- **Тежката бюрократична държавна машина, твърде много бюрокрация и неефективна бюрокрация (продължение)**

„Административните тежести, административният рекет и административните гонки, дето се вика – те са за мен основното, което може да принуди човек някак си да го възприеме като обективна характеристика на средата, с която той по този начин може да се справи – чрез влизане в сянка. Така че има го това нещо.“ (университетски преподавател)

- **Високите разходи за стартиране на бизнес**

„Разходите са големи, защото също са свързани с корупция. Ако няма корупция, ако намалим изискванията и регламентите за започване на бизнес, тогава самият бизнес няма да бъде принуден да влиза в „икономика в сянка“, т.е. самата система тласка в тая посока.“ (изследовател)

Екзогенни фактори – Институционална и нормативна среда

10

- **Корупцията**

„Едно от най-важните неща за мен е, че има такива, как да ги нарека, скрити политико-икономически мрежи, които имат влияние върху институциите и които влияят върху икономиката и чрез които би могло да се осъществява това укриване на различни видове стопанска дейност, от една страна, и от друга страна, да се извличат печалби, които по някакъв начин не се полагат. Тук два фактора имат голямо значение: първо, че в тези мрежи участват хора от институциите на държавата, изпълнителната власт основно, но също така и други, и второ, че имат някакъв тип чадър от съдебната система. За мен това са двата големи фактора основни, които позволяват да има такова нещо като „икономика в сянка“ в България. Разбира се, има и на по-ниско равнище корупция, и по-малки измами, далаверки, но голямата „икономика в сянка“ се генерира основно от тези двата фактора.“
(университетски преподавател)

„Аз мисля, че водещият фактор е корупцията, защото, както вече казах, въпреки че има вече установени правила, въпреки че има закони, въпреки че има санкции, наказания, все пак единственият начин, по който те могат да се заобиколят е чрез такива договорки между работодателите и представители на институциите, които следят за контрола в съответния сектор. Най-основният фактор за „икономиката в сянка“ е корупцията в България и тя е на всички нива, И това, че самите служители от институциите се поддават и се съгласяват да бъдат заобикаляни правилата. Това от друга страна, пък не дава такава пълна защита за работниците, затова те си мълчат и се съгласяват

Екзогенни фактори – Механизми на контрол и санкции

11

- **Неефективното приложение на законите и разпоредбите, липсата на санкции при констатирани нарушения, неефективен контрол от страна на държавата, нисък риск от установяване на нарушенията, ниски/слаби санкции**

„Определено липсата на санкции и контрол създава предпоставки и дори възпитава до толкова негативно общественото съзнание, че хората започват да приемат за нормално това да не изпълняват законите. Така че това е изключително вредно и аз бих казала, че у нас не толкова отсъствието на закони, колкото непроследяването на спазването на тия закони и санкциите, които се налагат при не спазването на тия закони е голям стимулатор на „икономиката в сянка“ или поне на задържането ѝ на едно сравнително високо равнище.“ (изследовател)

„Според мен огромна роля играят санкциите – както вероятността да бъде наказан човека, така и размерът и тежестта на санкциите, разбира се. За това съмнение няма, че очевидно в държави и на места, в които човек очаква, че санкцията няма да му се размине, резултатите са коренно различни. Но тук говорим за ефективност на държавната администрация. Не е само до размера, а и до това да са способни да наложат съответната санкция и да не може да се намери някакъв друг механизъм за заобикаляне на налагането на санкциите и дори за установяването на такава практика.“ (университетски преподавател)

Екзогенни фактори – Конюнктурно адаптационни фактори

- **Дефицити в образователната система, несъответствие на професионалното образование на потребностите на икономиката**

„Ниското образование на идващите нови учители, ето сега в момента има много голямо желание за тази професия, но това, което се говори между родителите е, че те нямат големи очаквания за тези хора, защото едва ли не това е „производство на килограм“ – всеки който иска да стане учител може да го постигне много лесно, самите критерии за приемане във висшето образование са по-ниски, многото висши учебни заведения - също, така че това са все фактори, които стават причина за възникването на тази „икономика в сянка“. (университетски преподавател)

- **Неадекватност на системата за социално осигуряване, пенсионната и здравната система**

„Ниските пенсии и дефицитите в „безплатното“ здравеопазване повишават степента на участие в „икономиката в сянка“. (представител на бизнеса)

- *„Има дори допълнително социално осигуряване за хората, родени след 1960 г. и пак се оказва, че пенсията, която човек получава за своята трудова дейност е твърде малка или пък не се индексира с времето. Има много примери на поколения служители, работници, които казват, че са дали живота си за държавата и за икономиката и вноските във вид на социални осигуровки, които те са плащали са били съвсем стриктно спазвани по времето, когато е трябвало да им бъдат удържани, а сега реалната пенсия, която получават е крайно недостатъчна и едва преживяват.“ (университетски преподавател)*

Екзогенни фактори – Конюнктурно адаптационни фактори ¹³

- **Ниски доходи, високи нива на бедност**

„Според мен основният фактор за „икономиката в сянка“ са ниските доходи на българите и бедността, също така търсенето на изход и готовността на хората да работят при всякакви условия.“ (представител на бизнеса)

„Това са обективни, много обективни обстоятелства – бедността, ниските доходи, работещите бедни - които създават предпоставките за „икономиката в сянка“. Оказва се наистина, че по някакъв начин хората едва ли не са принудени да се опитват да прилагат подобен тип практики, за да могат да оцелеят, просто да оцелеят, защото нямат начини, нямат възможности как да се справят със самите тези крайно притискащи ги обстоятелства.“ (университетски преподавател)

„В България водещ фактор е бедността, ниският стандарт на живот. Също така лошите социални условия на живот, липсата на повече и конкуриращи се възможности за работа.“ (университетски преподавател)

„Бедността - това е, според мен това е в основата на „икономиката в сянка“. (университетски преподавател)

Ендогенни фактори – Дефицит на доверие към държавността

14

- **Липса на уважение към държавните институции, нагласи и стереотипи за "надхитряване" на държавата**

„И когато хората виждат, че държавата не полага необходимите грижи, че онези отговорности и задължения, които са на държавата, тя по никакъв начин не ги поема, тогава хората решават, че те са напълно в правото си да мамят държавата и да не си плащат данъците“. (университетски преподавател)

„Това е най-страшното за мен, липсва доверие на българското общество спрямо държавата, от там идва всичко, защото го няма доверието. Човек си казва: „Добре, тя, държавата ме лъже, тогава защо да не я излъжа и аз“. Това идва по някакъв начин като реципрочно действие. Защото българинът не вижда сигурност в държавата, в държавните институции.“ (университетски преподавател)

„Още при Захари Стоянов може да се прочете, че хората са се изкушавали да прикриват действителния брой на овцете, които притежават и т.н. Доста литература имаме ние по тая тема, което показва, че това е нещо съвсем обичайно за този географски регион въобще, не само за България. Така че няма никакво съмнение, че културно е наложено в съзнанието ни и че, ако работещите и работодателите имат възможност безнаказано да го направят, по-скоро биха го направили.“ (университетски преподавател)

Ендогенни фактори – Дефицит на доверие към основни социални системи ¹⁵

- **Недоверие към пенсионната и здравната система**

„Понякога, когато съм разговаряла в неформални разговори с мои познати, те са казвали че е по-добре да си правят застраховки, всъщност някъде да имат някакъв фонд, който е личен, да си събират тези пари и да не внасят пълни осигуровки. Особено самонаетите, те предпочитат да се осигуряват на долната граница. От там нататък всичко, което имат като приходи предпочитат да си го спестяват, защото според тях няма смисъл да се влагат толкова много пари в осигуровки. От една страна, е недоверието в пенсионната система, от друга страна – недоверието в здравеопазването, защото и там всъщност всичко, което се предлага и когато имаме нужда от здравеопазване се заплаща допълнително. И всичко това може би е причина и предпоставка да се появява тази „икономика в сянка“. (университетски преподавател)

„Особено по отношение на здравната, но и на осигурителната система също, има толкова много примери, когато съвсем не е достатъчно това, че човек си плаща здравните осигуровки, за да ползва различни услуги, които са свързани със здравеопазването. Оказва се, че тези здравни осигуровки гарантират една съвсем незначителна, минимална част от използването на здравните услуги, а същинската част, трябва допълнително да се доплаща. По същия начин е и със социалните осигуровки – има допълнително социално осигуряване и пак се оказва, че пенсията, която човек получава за своята трудова дейност е твърде малка.“ (университетски преподавател)

Ендогенни фактори – Специфика на съвременния капиталистически етос ¹⁶

- **Засилени индивидуалистични нагласи**

„Според мен основната причина е това – първоначалното натрупване на капитали, това нещо е в основата, този „вълчи капитализъм“, където за теб човекът, работникът няма стойност Единственото, което аз искам, е да печеля, да печеля все повече. Как печеля, на базата на каква цена, на базата на това, че хора стават инвалиди, няма значение. Това е в основата на всичко. А как за тия 33 години тези бизнесмени не натрупаха този първоначален капитал, ей това е питането.“ (университетски преподавател)

- **Непознаване на основни трудови и осигурителни права от наетите лица**

„Има го и този момент, че хората не си дават сметка за това какво би се случило след време или как привидно изгодна ситуация в някакъв момент би рефлектирала негативно след време. В момента за тях е изгодно да си получат парите без да им се облагат с данък, защото получават една по-голяма сума на ръка, която е необложена. Но след време това довежда до една по-ниска пенсия, след което те започват да съжсаяват, но вече нищо не могат да променят. И така в крайна сметка това непознаване на условията, самата тази практика, свързана с непознаването на правата, води след себе си негативни последици.“ (университетски преподавател)

Ендогенни фактори – Специфика на съвременния ¹⁷ капиталистически етос

- **Непознаване на основни трудови и осигурителни права от наетите лица**

„Тежките обстоятелства наистина принуждават човек да премине чертата на законността и да е съгласен на всичко, само и само да успее да се справи с тази ситуация и да излезе от нея. Наистина семейните затруднения и кризите в семейството, болести и всякакви други неща като вземането на кредити и затрудненията в обслужването им, могат да се превърнат в предпоставка за предразположеност към участие в „сенчести практики“ и реално участие в подобни практики.“ (университетски преподавател)

„Когато един човек се намира в безизходица, той е готов да се съгласи да бъде нает при всякакви условия.“ (представител на бизнеса)

„Един човек, който е бил дългосрочно безработен или е останал без доходи един продължителен период от време, естествено, че е по-склонен да се съгласи на всякакво предложение за работа. Каквото и да му предложи работодателят, той не би поставил условия или не би отхвърли никакви изисквания на работодателя, дори да не е съгласен с тях. Особено, когато е бил безработен достатъчно дълго време. В такава ситуация той по-скоро би се съгласил.“ (университетски преподавател)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представените резултати от проведените интервюта с експерти, работещи по темата за „икономиката в сянка“, потвърждават направените изводи от количественото национално представително изследване сред населението, т.е. мненията на населението и на експертите относно факторите за възникване и съществуване на „икономиката в сянка“, макар и извлечени по различен начин от българската действителност и практика и базиращи се на различен опит и знания съвпадат.

Това на свой ред е атестат за адекватността на формулираните в рамките на работата по проекта изводи за факторната детерминираност на „икономиката в сянка“ в българските условия.

The background features a dark blue field with two large overlapping circles. The left circle is light beige, and the right circle is light pink. The pink circle contains several thin, white, concentric circular lines. The text is positioned on the left side, within the beige circle.

**БЛАГОДАРЯ ЗА
ВНИМАНИЕТО!**